УДК 947.6 + 323.15 (476)

І.А. ПУШКІН

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ СУПОЛЬНАСЦІ Ў ДЗЕЙНАСЦІ ПАРТЫЙНА-ДЗЯРЖАЎНАГА КІРАЎНІЦТВА БЕЛАРУСІ (1945 – 1990 гг.)

У артыкуле прааналізаваны прадстаўніцтва і ўдзел нацыянальных супольнасцей у партыйна-дзяржаўным апараце савецкай Беларусі ў 1945 – 1990 гг. Паказаны магчымасці іх уплыву на асноўныя працэсы развіцця Беларусі праз удзел ва ўладных структурах БССР. Вылучаны тэндэнцыі, якія істотна паўплывалі на прадстаўніцтва і магчымасці ўдзелу нацыянальных супольнасцей у дзейнасці партыйнага, савецкага і гаспадарчага кіраўніцтва рэспублікі. З 1960-х гг. стала памяншацца іх удзельная вага сярод кіруючых кадраў і затым стабілізавалася. Нацыянальныя супольнасці праз сваё прадстаўніцтва ў партыйна-дзяржаўным апараце атрымалі каштоўны вопыт удзелу ў вырашэнні мясцовых гаспадарчых, сацыяльных і грамадскіх спраў.

Немагчыма вывучаць гісторыю і культуру Беларусі без даследавання гісторыі і культуры народаў, якія з'яўляюцца нацыянальнымі меншасцямі (у Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь ужываецца назва – нацыянальныя супольнасці) у нашай краіне.

Мэтай артыкула з'яўляецца вылучэнне магчымасцей уплыву на асноўныя працэсы развіцця Беларусі нацыянальных супольнасцей праз іх удзел ва ўладных структурах Беларусі ў перыяд 1945 – 1990 гг.

Даследуемы перыяд характарызуецца лёсавызначальнымі гадамі для нашай краіны: 1945, 1953, 1956, 1964, 1985 гг. Аналіз адбыўшыхся падзей дазваляе адзначыць некаторыя тэндэнцыі, якія істотна паўплывалі на прадстаўніцтва і магчымасці ўдзелу нацыянальных супольнасцей у дзейнасці партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва рэспублікі.

Могилевский государственный университет имени А. А. Кулешова

Для пасляваенных дзесяцігоддзяў было характэрна, па-першае, змяншэнне колькасці беларусаў. Па-другое, у БССР павялічылася колькасць прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей, перш за ўсё рускіх, палякаў, украінцаў (рускіх – прыкладна ў два разы, і дасягнула амаль 1 млн чал., ці 10,4%) [1, с. 352]. Па-трэцяе, назіраўся вялікі энтузіязм насельніцтва, актывізацыя іх дзейнасці ў грамадскім і гаспадарчым жыцці. Праўда, энтузіязм працоўных падмацоўваўся адміністратыўнымі мерамі.

У пасляваенныя гады ў партыйным і савецкім кіраўніцтве, як на рэспубліканскім так і на мясцовым узроўні, былі прадстаўнікі яўрэйскай нацыянальнасці. Але потым сітуацыя стала мяняцца. З аднаго боку, яўрэі выцясняліся з адказных пасад, з другога, каб зрабіць пэўную кар'еру, яны былі вымушаны мяняць нацыянальнасць, не надаючы належнай увагі гэтаму з-за ідэалагічных установак таго часу.

Можна вылучыць два падыходы пры тлумачэнні гэтай з'явы. Першы тлумачыцца антысемітызмам Сталіна і партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва краіны. Гэты падыход падзяляе частка сённяшніх айчынных і яўрэйскіх гісторыкаў (Ізраіль) [2]. У аснове другога падыходу ляжыць залежнасць адносінаў кіраўніцтва СССР да яўрэяў ад палітыкі новаўтворанай дзяржавы – Ізраіля. Савецкая краіна шмат зрабіла для ўзнікнення гэтай краіны і спадзявалася на падтрымку курсу СССР з боку Ізраіля. Але кіраўніцтва новай дзяржавы зрабіла стаўку на палітыку ЗША. Гэта прывяло да недаверу асобам яўрэйскай нацыянальнасці [3, с. 324-329].

У разглядаемы перыяд назіраліся пэўныя асаблівасці ў фарміраванні партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва ў Заходняй Беларусі, асабліва ў першыя 10–15 год пасля вайны. Як адзначае акадэмік М.П. Касцюк, у гэты час да насельніцтва Заходняй Беларусі быў вялікі палітычны недавер, павышаная падазронасць, характэрная для сталінскай сістэмы ўлады. Гэта знайшло адлюстраванне ў прызначэнні кіруючых работнікаў, якія былі пераважна з усходняй і цэнтральнай Беларусі і іншых месц СССР. У заходніх абласцях рэспублікі сярод кіраўнікоў прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей складалі 89,7% [4, с. 104].

Даследчык І.А. Саракавік сцвярджае, што такія адносіны захоўваліся аж да 1991 г., і робіць выснову, што "адбывалася мэтанакіраванае масавае запаўненне іншанацыянальным элементам штатных пасад дзяржаўных, грамадска-палітычных структур, сфер культуры, навукі, асветы, аховы здароўя і г.д." [1, с. 352-353].

Амаль 75 год асновай палітычнай сістэмы нашага грамадства з'яўляліся камуністычная партыя і саветы. Рэальную ўладу мела партыйна-дзяржаўная наменклатура, ад дзейнасці якой залежаў увесь лад жыцця краіны. Займаючы адказныя пасады ў кіраўніцтве КПБ і саветах, магчыма было нейкім чынам уплываць на асобныя бакі жыцця насельніцтва. Прычым дзейнасць прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей у партыйна-дзяржаўным апараце насіла інтэрнацыянальны характар, што вызначалася асноўнымі накірункамі знешняй і ўнутранай палітыкі СССР.

Разгледзім гэтыя магчымасці, аналізуючы нацыянальны склад насельніцтва, а таксама найбольш уплывовых установ і апарату ўпраўлення па БССР.

Доля нацыянальных супольнасцей у складзе ўсяго насельніцтва ў разглядаемы перыяд была практычна стабільнай – 18,9% у 1959 г. і 22,1% у 1989 г., але значна меншай, чым у камуністычнай партыі, – 53,49 і 28,9% адпаведна. Найбольш вялікай і меўшай тэндэнцыю да павелічэння была руская супольнасць – з 8,2 да 13,2% ад агульнай колькасці насельніцтва БССР. Яна ж была найвялікшай і сярод членаў КПБ (гл. табліцу 1). Акрамя яе, сярод асноўных нацыянальных супольнасцей, у разглядаемы перыяд павялічвала-

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

ся толькі ўкраінская – з 1,7 да 2,9%, але яе частка ў КПБ не была такой значнай, як руская.

Табліца 1

Нацыянальны склад КПБ у 1941 – 1990 гг.

Нацыянальнасць / год	1945	1951	1971	1981	1989	1990
Усяго членаў КПБ	29515	116663	434527	595311	699159	697608
Нацыянальныя супольнасці (%)	53,49	44,31	29,79	29,48	28,9	28,8
Рускія (% ад агульнай колькасці членаў)	36,88	26,88	18,62	19,35	19,08	19,09

Складзена і падлічана па: Коммунистическая партия Белоруссии в цифрах 1918 – 1988. – Минск: Беларусь, 1988. – С. 112-115; Справаздачы. Нацыянальны склад партарганізацыі КПБ у 1989 – 1991 гг. // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп.160. – Спр. 26, 929, 1125, 1054.

Больш за 30 год першымі асобамі БССР былі не прадстаўнікі тытульнай нацыі, а асобы з ліку нацыянальных супольнасцей. У 1956 г., упершыню з сярэдзіны 1920-х гг., ЦК КПБ узначаліў беларус – К.Т. Мазураў. У 1965 г. на Беларусі кампартыю ўзначаліў П.М. Машэраў. З яго прыходам стала памяншацца ўдзельная вага нацыянальных супольнасцей сярод кіруючых кадраў кампартыі. На гэта таксама паўплывалі змяненне нацыянальнага складу гарадскога насельніцтва і павышэнне адукацыйнага ўзроўню беларусаў. У суадносіны з працэнтным складам сярод членаў партыі прыйшла колькасць кіраўнікоў рускай нацыянальнасці.

Доля нацыянальных супольнасцей БССР у складзе партыйных кадраў КПБ у 1946 – 1990 гг. змешчана ў табліцы (гл. табліцу 2).

Сярод нацыянальных супольнасцей на ўсіх узроўнях партыйных пасад найбольш былі прадстаўлены рускія. У сярэднім 20-26% ад агульнай колькасці займаючых пасаду, прычым іх удзельная вага з пачатку 1970-х гг. заставалася адносна стабільнай. Акрамя іх, пачынаючы з канца 1960-х гг., на ўзроўні вышэйшага партыйнага кіраўніцтва рэспублікі ўкраінцамі былі: па адным загадчыку і намесніку аддзелаў ЦК КПБ толькі ў 1970-я гг., па 1-2 асобы сярод загадчыкаў сектараў і інструктараў ЦК КПБ у 1970 – 1980 гг.

Сярод сакратароў абкомаў былі 2 украінцы толькі ў 1971 г. Затым сакратарамі былі толькі беларусы і рускія. Сярод апарату абкомаў, гаркомаў і райкомаў у 1970 – 1980-я гг. былі прадстаўлены: украінцы, пачынаючы з пасады загадчыка аддзела гаркома і райкома і да загадчыка аддзела абкома КПБ; палякі – ад загадчыка аддзела гаркома і райкома і да інструктара абкома КПБ. У 1978 г. адзін паляк быў намеснікам загадчыка аддзела абкома. Яўрэі былі сярод загадчыкаў аддзелаў гаркомаў і райкомаў КПБ і па адным загадчыку аддзела абкома ў 1971 г. і намесніку загадчыка аддзелаў абкома ў 1978 г. Прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей працавалі на ўзроўні сакратароў гаркомаў і райкомаў, а таксама загадчыкаў аддзелаў гаркомаў і райкомаў КПБ [5].

Аналіз нацыянальнага складу наменклатуры кадраў абкомаў КПБ, напрыклад на 01.01.1989 г., паказвае, што прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей складалі 33,4%. У наменклатуру кадраў абкомаў КПБ быў уключаны 981 кіраўнік прадпрыемстваў прамысловасці, транспарту, сувязі, будаўнічых арганізацый. Сярод іх – 241 чалавек рускай нацыянальнасці, 53 украінцы, 14 яўрэяў, 12 палякаў, 2 татары, па адным немцу, бурату, адыгейцу, 3 чалавекі іншых нацыянальнасцей [6, арк. 12, 14].

Нацыянальны склад савецкіх кадраў БССР у 1946 – 1990 гг. прадстаўлены ў табліцы (гл. табліцу 3).

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

Асобы рускай нацыянальнасці былі сярод кіруючага савецкага апарату БССР на ўсіх узроўнях. Украінцы былі сярод старшынь і намеснікаў старшынь гарвыканкомаў і райвыканкомаў. На больш высокім узроўні мясцовай улады (намеснікі старшынь аблвыканкомаў) па адным украінцу было толькі ў 1989 – 1990 гг. Асобы польскай нацыянальнасці прадстаўлены сярод старшынь і намеснікаў старшынь гар- і райвыканкомаў. Асобы яўрэйскай нацыянальнасці ў статыстычных справаздачах адзначаны толькі ў 1946 г. [7].

Нацыянальныя супольнасці былі прадстаўлены ў вышэйшых выбарных органах улады. Напрыклад, у 1985 г. у склад Вярхоўнага Савета БССР былі абраны 365 беларусаў, 89 рускіх, 15 украінцаў, 16 дэпутатаў іншых нацыянальнасцей. Прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей складалі 24,7% [8, с. 11]. Адлюстраванне міжнацыянальных працэсаў у дзейнасці Вярхоўнага Савета БССР раскрыта ў манаграфіі аўтара дадзенага артыкула [9, с. 61-70].

Сярод кіруючых кадраў БССР на 1.01.1989 г. асобаў нетытульнай нацыі было: загадчыкі аддзелаў прэзідыума Вярхоўнага Савета – 16,7% (з 6 асоб – адзін рускі), загадчыкі аддзелаў Савета Міністраў – 15% (з 20 асоб – 3 рускія), старшыні БРК прафсаюзаў – 9,6% (з 21 асобы – па адным рускаму і ўкраінцу), сакратары абласных камітэтаў камсамолу – 24% (з 25 асоб – 5 рускіх і адзін украінец), сакратары гарадскіх і раённых камітэтаў камсамолу – 16% (з 481 чал. – 56 рускіх, 11 палякаў, 9 украінцаў, адзін грузін), міністры, старшыні дзяржкамітэтаў, кіраўнікі рэспубліканскіх устаноў – 17,2% (з 64 чал. – 10 рускіх і адзін украінец), намеснікі міністраў, старшыні дзяржкамітэтаў, кіраўнікоў рэспубліканскіх устаноў – 30,8% (з 169 чал. – 38 рускіх, 10 украінцаў, па 2 палякі і яўрэі) [6, арк. 13-14].

Нацыянальны склад старшынь гарадскіх і раённых саветаў народных дэпутатаў БССР на 1.07.1990 г. (не выканкомаў) складаў: усяго – 179, з іх рускіх – 18, украінцаў – 4, беларусаў – 152, палякаў – 5 [10, арк. 17-17 адв.].

У складзе кіраўнікоў прадпрыемстваў сельскай гаспадаркі БССР на 1990 г. быў 851 дырэктар саўгасаў і 1613 старшынь калгасаў. У асяродку першых нацсупольнасці складалі 13% (52 рускія, 20 украінцаў, 30 палякаў, 3 яўрэі, па адным татарыну, малдаваніну, грузіну, казаху, башкіру, чэху), другіх – 12,3% (81 рускі, 86 палякаў, 19 украінцаў, 6 яўрэяў, 2 грузіны, па адным татарыну, армяніну, грэку, эстонцу) [6, арк. 14].

Табліца 2

Нацыянальныя супольнасці БССР у складзе партыйных кадраў КПБ у 1946 – 1990 гг. (%)

Год / назва пасады	1946	1971	1976	1981	1986	1989	1990
Загадчыкі аддзелаў ЦК КПБ	56,6	25	42,8	43,8	37,5	25	25,5
Намеснікі загадчыкаў аддзелаў ЦК КПБ	55	31,8	21,7	16,7	10	11,1	18,5
Загадчыкі сектараў ЦК КПБ	40	10,1	16	14,8	22,6	15,8	20,5
Інструктары ЦК КПБ	-	23,4	22,1	17,3	19,8	21,4	21,4
Сакратары абкомаў КПБ	46,7	23,2	23,2	20	21,7	17,2	16,67
Загадчыкі аддзелаў абкомаў	-	29,5	25,8	26,2	23,6	27,8	26,5
Інструктары абкомаў КПБ	-	21,5	22,3	25,9	23,7	24,3	22,7
Сакратары гаркомаў і райкомаў (усіх)	31,4	22,4	18,3	18,9	19,2	19,8	19,7
Першыя сакратары гаркомаў і райкомаў	37	23,3	18	14,4	16,4	15,7	13,3
Другія сакратары гаркомаў і райкомаў	31,4	22,7	14,6	21,9	15	24,4	21,2
Сакратары гаркомаў і райкомаў	26,5	21,3	22,4	20,5	26,1	23,3	26,5
Інструктары гаркомаў і райкомаў КПБ	-	-	18,9	21,8	21,2	17,5	21,1

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

Складзена і падлічана па: Справаздачы. Нацыянальны склад партыйных кадраў (КПБ) // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 968. – Воп. 133. – Спр.70, 71.

Табліца 3

Нацыянальныя супольнасці БССР у складзе савецкіх кадраў у 1946 – 1990 гг. (%)

Год / назва пасады	1946	1971	1976	1981	1986	1989	1990
Старшыні аблвыканкомаў	8,3	0	50	16,7	16,7	16,7	16,7
Намеснікі старшынь аблвыканкомаў	46,2	38,9	16,7	16,7	22,2	25	14,2
Старшыні гарвыканкомаў	-	27,3	21,2	17,7	16,7	25	29,7
Старшыні вясковых райвыканкомаў	-	19,7	20,7	15,4	16,2	10,3	12
Намеснікі старшынь выканкомаў	-	30,9	24,2	19,5	19,6	18,8	17,9

Складзена і падлічана па: Справаздачы. Нацыянальны склад савецкіх кадраў БССР // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 969 (1946 – 1989 гг.), 767, 769 (1990 г.).

Безумоўна, гэта ў асноўным статыстыка. Яна адлюстроўвае толькі некаторыя працэсы, якія адбываліся ў той час. На яе ўплывалі змяненні ў нацыянальным складзе гарадскога насельніцтва, павышэнне адукацыйнага ўзроўню беларусаў, правядзенне ў справе фарміравання партыйна-дзяржаўнага апарату палітыкі адміністратыўнага рэгулявання долі тытульнай нацыі і інш. Але статыстыка дазваляе зрабіць пэўныя высновы.

Такім чынам, у пасляваенныя дзесяцігоддзі вырашэнне нацыянальнага пытання на тэрыторыі БССР было падпарадкавана інтарэсам умацавання камуністычнай улады, яе ўнутраным і знешнепалітычным мэтам, што не магло садзейнічаць захаванню іх нацыянальных традыцый.

У разглядаемы перыяд назіраўся палітычны недавер, павышаная падазронасць да асоб, якія патэнцыяльна маглі займаць кіруючыя пасады, з ліку беларусаў і выхадцаў з Цэнтральнай і Заходняй Беларусі.

У пасляваенныя дзесяцігоддзі доля нацыянальных супольнасцей ва ўладных структурах была большай, чым іх доля ў складзе ўсяго насельніцтва рэспублікі. У 1965 г. у Беларусі кампартыю ўзначаліў П. Машэраў. З яго прыходам стала памяншацца ўдзельная вага нацыянальных супольнасцей сярод кіруючых кадраў партыйнага, савецкага і гаспадарчага апарату і пазней заставалася стабільнай.

Неабходна падкрэсліць, што прадстаўніцтва нацыянальных супольнасцей у партыйным і савецкім кіраўніцтве БССР забяспечвалася не толькі ў залежнасці ад поглядаў і кампетэнтнасці асобы, але і адміністратыўным шляхам.

Нацыянальныя супольнасці праз свой удзел у дзейнасці партыйна-дзяржаўнага апарату адыгралі значную ролю ў жыцці рэспублікі і атрымалі каштоўны вопыт у вырашэнні мясцовых гаспадарчых, сацыяльных і грамадскіх спраў.

Нягледзячы на трансфармацыю адносінаў улады да яўрэяў і некаторых іншых супольнасцей, з улікам змен у колькасным складзе насельніцтва Беларусі, можна сцвярджаць, што эліта нацыянальных супольнасцей у 1945 – 1990 гг. адчувала сябе камфортна ў партыйна-дзяржаўным і гаспадарчым кіраўніцтве рэспублікі.

ЛІТАРАТУРА

1. ***Саракавік, І.А.*** Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі / І.А. Саракавік. – Мінск: Современная школа, 2006. – 456 с.
2. ***Рот, Сесиль.*** История евреев. С древнейших времен по шестидневную войну / Сесиль Рот / пер. с англ. – Иерусалим, Б.Г. – 428 с.

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

3. ***Кожинов, В.В.*** Наследники победы / В.В. Кожинов. – М.: Изд-во "Алгоритм", 2007. – 480 с.
4. ***Касцюк, М.*** Сталіншчына і Беларусь / М. Касцюк // Беларускі гістарычны часопіс. – 1995. – № 2. – С. 98-106.
5. Нацыянальны склад партыйных кадраў // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 968.
6. Гадавая справаздача // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 966.
7. Справаздачы. Нацыянальны склад савецкіх кадраў БССР // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 767, 769, 969.
8. БССР. Вярхоўны Савет. Скліканне, 11-е. Сесія, 1-я. Стэнаграфічная справаздача. – Мінск: Беларусь, 1985. – 312 с.
9. ***Пушкін, І.А.*** Нацыянальныя супольнасці Беларусі: грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць (1990 – 2005 гг.): манаграфія / І.А. Пушкін. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – 206 с.
10. Справаздачы. Нацыянальны склад саветаў // НА РБ. – Фонд 4 п. – Воп. 156. – Спр. 767.

Паступіў у рэдакцыю 26.06.2008 г.

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова